

TEMELJNI RAZLIKOVALNI ELEMENTI GRAFIČNIH SESTAVOV IN NJIHOV DELEŽ PRI OBLIKOVANJU RAZLIČNIH FONETIČNO-MORFOLOŠKIH SISTEMOV V LEVAKOVIČEVIH IN PAŠTRIČEVIH GLAGOLSKIH IZDAJAH

Avtorica v članku razmejuje različni grafični osnovi v rimskih izdajah hrvaških glagolskih liturgičnih knjig iz prve polovice 17. stoletja. Misal 1631 temelji na hrvaški glagolski tradiciji, grafični sistem Brevirja 1648 pa na cirilskem črkopisu in vzhodnoslovanski pravopisni normi, izoblikovani po drugem južnoslovanskem vplivu.

In the article author delineates two different graphic bases in the Roman editions of Croatian liturgical books from the first half of the 17th c. The 1631 missal is based on the Croatian Glagolitic tradition, while the graphic system of the 1648 breviary is based on the Cyrillic alphabet and the East Slavic orthographic norm, established after the second South-Slavic influence.

1 Uvod. Vzhodnoslovanizacija hrvaških liturgičnih tekstov¹ je v hrvaški jezikovni zgodovini nedvomno negativno zaznamovana. Pri odrejanju pozitivnosti ali negativnosti posameznega jezikovnega pojava je eden izmed pomembnejših kriterijev prav njegov delež pri nadaljnjem jezikovnem razvoju ali nasprotno, njegova "odgovornost" za postopno zamiranje določene jezikovne tradicije. Prav spoznanje, da je vzhodnoslovanizacija hrvaških liturgičnih knjig v veliki meri pripomogla k zatonu večstoletne hrvaške glagolske tradicije, je odločilno vplivalo na izoblikovanje stališča, da je bilo obdobje vzhodnoslovanizacije hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. in 18. stoletju *una triste pagina nella storia del glagolismo croato* (Japundžić 1961; navedeno po Hamm 1971: 219). Odklonilni odnos do tega četrto tisočletja trajajočega obdobja je omilil in realno ocenil Josip Hamm z ugotovitvijo, da je vzhodnoslovanizacija le odstranila glagolico iz javnega in kulturnega življenja Hrvatov in težišče prenesla na latinico in tako ni vplivala na oblikovanje hrvaškega knjižnega jezika. Na srečo je do vzhodnoslovanizacije prišlo prepozno: hrvaška glagolska književnost je že v 15. in 16. stoletju izpolnila svojo nacionalno misijo in ustvarila osnove, na katerih se je razvijala naprej književnost v latinici (Hamm 1971: 218–219). Dejstvo pa je, da je prav v obdobju vzhodnoslovanskih jezikovnih vplivov prišlo do dokončne odtujitve cerkvenoslovanskega jezika od kulturnega ustvarjanja Hrvatov (Hamm 1963: 50).

Kljub temu pa sodi obdobje vzhodnoslovanizacije med zanimivejša v hrvaški jezikovni zgodovini: nedvomno zaradi opaznega razkoraka med željami in težnjami samih izdajateljev liturgičnih knjig, da bi te pripomogle k

¹O poimenovanju natančneje v avtoričinem članku Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. in 18. stoletju, *JiS* 42/2–3 (1996/97).

nadaljnemu razvoju hrvaškega glagolizma ter tako utrdile in povečale njegov ugled in položaj v katoliškem svetu in med dejanskim, nenadejanim rezultatom teh prizadevanj: glagoljaško duhovništvo izdaj, natisnjenih v tujem jeziku in v glagolici, ki so jo izdajatelji misalov in brevirjev uskladili s cirilskim črkopisom (prilagojenim grškemu alfabetu in vzhodnoslovanskim pravopisnim pravilom), ni moglo uporabljati. Zato so se glagoljaši vedno pogosteje zatekali k tekstom, natisnjenim v razumljivem hrvaškem jeziku in v latinici, k t. i. *ščavetu* – schiavetto (Ježić 1944: 31). Vzhodnoslovanizirane izdaje so torej opravile poslanstvo, nasprotno od pričakovanega.

Pomembnejša značilnost tega obdobja (od 1631 do 1893) je natančno in dosledno preoblikovanje hrvaške redakcije cerkvenoslovanskega jezika po fonetično-morfoloških zakonitostih vzhodnoslovanske različice cerkvene slovanščine, katero ustrezno dopolnjuje predelani glagolski črkopis. V spomenikih takorekoč ne najdemo značilnih elementov hrvaške redakcije cerkvene slovanščine, saj je vzhodnoslovanizacija na vseh jezikovnih ravneh do potankosti izpeljana (od te zakonitosti odstopata samo izdaji misala iz leta 1631 in 1706, kjer so na trdno grafično in jezikovno osnovo hrvaške redakcije pritikane le nekatere značilne vzhodnoslovanske fonetične prvine). Vendar pa vzhodnoslovanizirani teksti ne odražajo elementov posameznih vzhodnoslovanskih jezikov, saj v spomenikih ni, razen redkih izjem, jezikovnih prvin tedanjih vzhodnoslovanskih jezikov. Vzhodnoslovanizacija se je namreč pri Hrvatih osredotočila predvsem na preoblikovanje jezika po pravopisnih in slovničnih normah prvih vzhodnoslovanskih slovníc cerkvenoslovanskega jezika.

Najopaznejši element vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine je v vseh rimskih izdajah liturgičnih knjig prav gotovo svojevrstna preoblikovanost značilnih glagolskih grafemov, ki so do tega obdobja tako v hrvaških glagolskih rokopisnih kodeksih kot v tiskanih izdajah odražali razvojne zakonitosti glagolskega črkopisa od najstarejših glagolskih zapisov do posebne oblikovanosti in funkcionalnosti oglatoglagolskega črkopisa hrvaške redakcije.

Do prvih poskusov ustvarjanja natančnejših grafičnih ustreznic posameznim fonemom je pri Hrvatih prišlo sicer že v 16. stoletju, v protestantski tiskarni v Urachu, vendar je bilo v tistem obdobju izpopolnjevanje grafičnega sistema tesno povezano s stremljenjem po jasnejši grafični predstavitvi hrvaškega jezikovnega sistema in se je oprlo na hrvaško glagolsko in čakavsko jezikovno tradicijo. Rezultat teh prizadevanj je nastanek kopice novih oglatoglagolskih grafemov. Posameznim grafemom so dodali ustrezen diakritični znak (*signum superscriptum*), npr. $\text{л} = \text{l} \rightarrow \text{л}' = \text{l}'$, $\text{ѣ} = \text{n} \rightarrow \text{ѣ}' = \text{n}'$, $\text{ѣ} = \text{e} \rightarrow \text{ѣ}' = \text{je}$ (sem lahko uvrstimo tudi poseben grafični znak ѣ , ki nastopa kot okrajšava oblike 3. os. ed. glagola *biti*: je /stcs. БѢТИ: БѢТИ/), $\text{ѣ} = \text{ć} \rightarrow \text{ѣ}' = \text{šč}$ in $\text{ѣ} = \text{ě}$, ja $\rightarrow \text{ѣ} = \text{ja}$ (Hamm 1971: 221–222; Babič 1996: 59–71).

Vzhodnoslovanizirane izdaje to tradicijo ostro prekinjajo, saj so v glagolski grafični sistem projicirale značilno vzhodnoslovansko cirilsko grafijo, z njo

ustrezni pravopisni uzus ter zakonitosti vzhodnoslovanske jezikovne reforme, ki je z drugim južnoslovanskim vplivom (14.–17. stoletje) postavila v ospredje jezikovnih zanimanj in zgledovanj južnoslovansko (srbsko in bolgarsko) različico cerkvene slovanščine. Vzhodnoslovanskim reformatorjem je tako pri preoblikovanju cerkvenoslovanskega jezika kot prestižnostni vzorec poslužil grški jezik in še posebej grški pravopis, ki je obogaten z značilnimi grafičnimi posebnostmi južnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine oblikoval svojevrstno vzhodnoslovansko pravopisno normo, kakršno uzakonjata prvi originalni slovnici cerkvene slovanščine pri vzhodnih Slovanih: **Граммати́ка словенска**, avtorja Lavrentija Zizanija iz leta 1596 in **Граммати́ки славѣ́нскіа правѣ́ное сѣнтагма** Meletija Smotrickega iz 1619.

Oblikovanost vzhodnoslovanske cirilske grafije po grško-južnoslovanskih pravopisnih zakonitostih je z dosledno transliteracijo cirilskih črk v glagolske odločilno vplivala na hrvaške izdaje bogoslužnih knjig, saj je v celoti spremenila prejšnji, v hrvaških rokopisnih in tiskanih spomenikih ustaljeni glagolski grafični in pravopisni sistem, obenem pa so bili s tem postavljeni temelji za vključevanje in ustrezen zapis vzhodnoslovanskih jezikovnih prvin.

2 Levakovićeve izdaje liturgičnih knjig. Začetno obdobje vzhodnoslovanskih jezikovnih vplivov prve polovice 17. stoletja so zaznamovale rimske izdaje Rafaela Levakovića: bukvar **Azbukividnjak slovinskiĳ, iže općennim načinom psalterić nazivaet se** (1629), **Missale romanum slavonico idiomate – Misal rimskiĳ va ezik slovenskiĳ** (1631) in **Breviarium romanum slavonico idiomate – Časoslovĳ rimskii slavinskimĳ jazikomĳ** (1648). Naslednje, Paštrićevo izdajateljsko obdobje ni prineslo grafično-jezikovnih sprememb, saj sta njegova **Breviarium / romanum / slavonico idiomate – Časoslovĳ rimskii / slavinskimĳ jazikomĳ** (1688) in **Missale romanum slavonico idiomate** (1706) le ponatis Levakovićevih del. Pomnožile so se samo tiskarske napake, ki jih je v izdajah iz leta 1688 in 1706 neprimerno več. Čeprav so Paštrićeve izdaje grafično in jezikovno ostale na stopnji Levakovićevih del, so vseeno kulturno in zgodovinsko utrdile odvisnost hrvaškega glagolizma od vzhodnoslovanskih grafičnih in jezikovnih vplivov in na eni strani poglobile prepad med perečim pomanjkanjem razumljivih liturgičnih knjig pri hrvaških glagoljaših in na drugi med ponujenim in predpisanim liturgičnim uzusom rimskih glagolskih izdaj.

2.1 V Levakovićevih glagolskih izdajah je opazen grafično-jezikovni razkorak med prvima izdajama (bukvarja in misala) in njegovo poslednjo izdajo (brevirja). Svoj grafični sistem je Levaković tako v bukvarju kot v misalu oprl na uraško glagolsko izdajateljsko tradicijo in v vseh svojih izdajah prevzel značilno Konzulovo tvorbo novih grafemov z nadvrstičnimi znaki (za tiskanje glagolskih knjig je bila v rimski tiskarni Kongregacije za širjenje vere /"Typographia polyglotta s. Congregationis de Propaganda Fide"/ že od leta

поѣхѣмъ на небо] (M 1631) : Ѣ еѣ ѿѣхѣмъ ѿѣхѣмъ [I nně cřie rozumějte] (B 1648);

– na besednem vzglasju pred e- (v oblikah akuz. pl. m. in f. osebnega zaimka za 3. osebo; stcsl. **ѣ**): **ѣ** **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [i obrete je speće] (M 1631); v Brevirju 1648 grafema **ѣ** [j] ne najdemo nikoli v tej funkciji, za zapis vzglasnega je- uporablja Levaković značilni "vzhodnoslovanizirani" grafem **ѣ** [e] = cir. **ѣ**: **ѣ** **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [i postavilb esi ego nadb děly] (B 1648).

Děrvъ je razpoznavni grafični element hrvaške redakcije cerkvene slovanščine tudi po svoji prvotni funkciji – zapisu hrvaškočakavskega refleksa j za gr. palatalni γ, oziroma lat. g pred prednjim samoglasnikom. Kot tak nastopa samo v Misalu 1631 (npr. **ѣ** **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [I voprosi i jemun] /gr. ἡγεμών/, **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [budet Evanjelie sie] /gr. εὐαγγέλιον/). V Brevirju 1648 je v isti funkciji razpoznaven glagolski grafem **ѣ** [g], ki je grafični ustreznik vzhodnoslovanskega refleksa g < gr. palatalnega γ (npr. **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [Umalilb esi i malomъ čimb ot Angelb] /gr. ἄγγελος/).

2.2.2 Preostala grafema sooblikujeta specifični azbučni niz Levakovićevega brevirja. Oba – **ѣ** in **ѣ** – sodita med nanovo oblikovane grafeme rimskih izdaj; njuna pripadajoča fonema sta bila v vzhodnoslovanski redakciji neposredna nadaljevalca psl. *ě in *y s cirilskima grafičnima ustreznicama **ѣ** in **ѣ**. Hrvaška tradicija, nasprotno, ni poznala oglatoglagolskih ustreznikov, saj je bila ena izmed opaznejših značilnosti te redakcije prav postopna zamenjava *ě z e /grafem **ѣ**/ in i /grafem **ѣ**/ (Hercigonja 1977: 72) ter *y z i /grafem **ѣ**/ (Damjanović 1984: 35).

V hrvaški glagolski tradiciji se je tako ob vztrajnem opuščanju grafema **ѣ** za ě obdržala njegova druga, prav tako prvotna, funkcija zaznamovanja glasovne skupine ja (cir. **ѣ**). Tako je **ѣ** na primer že v Prvotisku misala (1483) redko rabljen kot ě (npr. **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [va vse věki věkь]), pogosto pa za zapis ja (npr. **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [da iša lastiju jamutb], **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [žrtva večernaja]) itd. V spomeniku opazimo pričakovani hrvaški razvoj *ě v e in i in zapis z grafemoma **ѣ** in **ѣ** (npr. **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [povele dati emu telo isusovo]; **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** **ѣхѣмъ** [vino sь žlčiju smišano]).

V Levakovićevem misalu je grafem **ѣ** uporabljan skoraj izključno za zapis ja /tudi za čak. ja < *jě; v čakavščini je *ě za č, ž in j prešel v a, v drugih

- Misal 1631:

CN - **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**

M - **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**

- Misal 1706:

CN - **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**

M - **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**

- Brevir 1648:

P - **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**

- Brevir 1688:

P - **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**, **ѣхѣмъ**

vzhodnoslovanski morfološki prvini opazimo, bolj kot njeno pripadnost vzhodnoslovanskemu morfološkemu sistemu, njeno odvisnost od značilnih pravopisnih zakonitosti vzhodnoslovanskih slovníc cerkvene slovanščine.

2.3.1 Prepoznavne vzhodnoslovanske končnice v Brevirju 1648 je Levaković oblikoval predvsem z dvema že omenjenima grafemoma: **ѣ** [ja] = cir. **ia** in **ѧ** [y] = cir. **yi**, ki sta omogočila zapis številnih končnic vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine. Najznačilnejše so:

- končnica -y v gen. sg., nom. in akuz. pl. samostalnikov ženskega spola a-sklanjatve /prim. Smot. **ТОА ДѢВЫ** gen. sg. f./ proti običajnim zapisom z -i v Misalu 1631, npr. **ՅԵՄՈՒՅ ՀԻՅԻՍԻՄԱՅ ԽԵՄՈՒ ԶԿԱ ՐԺԵՒ ԵՄՈՒ** [Emuže kljatvy usta plna suť] gen. sg. f., **ՈՒՅՄԵՐԻՍԻՄԱԿ ԵՄԵԼՅ ՍԻՄԱԿ** [Otemljutsja sudby tvoja] nom. pl. f., **ԽԺԵՃ ... ԺԻՅԵՃ Զ ԹԻՄԻԹԻՄՅ** [uzru ... lunu i zvezdy] akuz. pl. f. (B 1648) : **ՍԿ ԵՄՅՍՈՒՅ ՕԵԼԵՅՍՈՒՅ** [do svetié Sobboti] gen. sg. f., **ԵԿԼԻՍ ՍԽ ՍԻՅԵՃ ՄԵՅԿՈՒՅ** [Bjahu tu ženi mnogié] nom. pl. f., **ԺԵՃԿԿԵ ՐԵԺԻԻՍԻՄԱ ՀԵՅԿՈՒՅ** [Dijakon polazet knigi] akuz. pl. f. (M 1631):

[illegible]

- "predelane" so tudi končnice z *ę* ali *y* različnih sklonskih oblik pridevnikov in zaimkov, npr.

a) -yĭ (brevir) : -ij̃ (misal) v nom. sg. m. in akuz. sg. m. /neživo/ določnih oblik pridevnikov (stcsl. -yi), npr. ꙗꙋѡѡѡ ѣꙋѡѡѡ ꙗꙋѡѡѡ [pogibe nečestivyŭ] nom. sg. m. (B 1648) /prim. Smot. тѡй сѣтѡй/ : ꙗꙋѡѡѡ ꙗꙋѡѡѡ ꙗꙋѡѡѡ ꙗꙋѡѡѡ [vnjdoše vu svetij grad] akuz. sg. m. /neživo/ (M 1631);

b) -yja (brevir) : -ié (misal) v gen. sg. f., nom. in akuz. pl. f. določnih oblik pridevnikov (stcsl. -yje, npr. **ᠰᠤᠶᠢᠵᠠ ᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠳᠤ ᠪᠡᠷᠦᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠳᠤ ᠮᠣᠩᠬᠡ ᠲᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠳᠤ ᠰᠤᠶᠢᠵᠠ** [sostrěljati vb mracě pravyja sřcemb] akuz. pl. m. (B 1648) /prim. Smot. **ᠲᠤᠶᠢᠵᠠ ᠭᠤᠲᠤᠶᠢᠵᠠ**/ : **ᠮᠣᠩᠬᠡ ᠪᠡᠷᠦᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠳᠤ ᠰᠤᠶᠢᠵᠠ** [vb čast blaženie Marie] gen. sg. f. (M 1631);

c) -ēja (brevir) : -eé (misal) v gen. sg. f. zaimkov mehkih osnov (stcsl. -eje), npr. я слышѣ мѧ отъ горы сѣѣя своѣѧ gen. sg. f. (B 1648) /prim. Smot. своѣѧ/ : я видѣѣ сѣѣнъ свѣѣи всѣѣи [i uslyša mja ot gory sťyja svoeja] gen. sg. f. (B 1648) /prim. Smot. своѣѧ/ : я видѣѣ сѣѣнъ свѣѣи всѣѣи [i vseé svetié Cerkvi svoeé] (M 1631) itd.;

- med opazne zapise končnic vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine spadajo tudi oblike nom. sg. m. nedoločnih in določnih oblik

aktivnega participa prezenta in oblike odvisnih sklonov tega participa pri glagolih IV. vrste prezentovih osnov, npr.

a) -yĭ (brevir) : -ij (misal) v nom. sg. m. določnih oblik aktivnih participov prezenta glagolov I. vrste prezentovih osnov (stcsl. -yi), npr. **Живыи** **на нѣсехъ** **posmѣetsja imъ** (B 1648) /prim. Smot. **вѣдыи** / : **ꙋ** **рѣмѣи** **ѣз** **мѣзѣмъ** **ꙋзѣр**, **мѣи** **ѣи** **ѣи** **ѣи** **ѣи** **ѣи** [I pomoli se treticeju, tožde slovo rekij] (M 1631);

b) -ja in jaĭ (brevir) : -e in -ej (misal) v nom. sg. m. nedoločnih in določnih oblik aktivnih participov prezenta glagolov III. in IV. vrste prezentovih osnov (stcsl. -(')e in -(')ei), npr. **исправиши** **праведного**, ***испытѣши** **сѣрца** nedol. obl. (B 1648) /prim. Smot. **читѣи** / : **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** [pade na lice svoje, molej se, i glej] dol. obl. (M 1631);

c) končnice odvisnih sklonov z -ja- (brevir) : -e- (misal) aktivnih participov prezenta glagolov IV. vrste prezentovih osnov (stcsl. -e-), npr. **накажете** **всѣмъ** **судѣи** **земли** nom. pl. m. dol. obl. (B 1648) /prim. Smot. **творѣи**, **или** **творѣи** nom. sg. m. (primera nom. pl. m. glagola IV. vrste prezentovih osnov ni) – deležnik, **творѣи** nom. pl. m. – deležje/ : **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** **ꙋ** [i vozlija na glavu ego vozležečago] gen. sg. m. dol. obl. (M 1631) itd.

2.3.2 Med razlikovalne elemente vzhodnoslovanskega morfološkega sistema sodita tudi dva "umetna" glagolska grafema **ѧ** in **Ѣ**, ki prav tako kot ostali posebni grafemi temeljita na vzhodnoslovanskem cirilskem grafičnem sistemu.

Grafični sistem v vzhodnoslovanskih slovnicaх cerkvene slovanščine popolnujeta grafema **ѧ** in **Ѣ**; prvi je neposredni prevzetek, drugi pa ustreznik grškega grafema (gr. **ω** → cir. **ѧ** in gr. **η** → cir. **Ѣ**). V grškem razmerju **ο** : **ω** in **ε** : **η** omenjena grafema zaznamujeta dolgost samoglasnika, ki je razlikovalna prvina grškega vokalizma, npr. **Λέγ-ο-μεν**. 'Govorimo.' (indikativ) : **Λέγ-ω-μεν**. 'Govorimo!' (konjunktiv). Kratkost : dolgost samoglasnikov sta avtorja vzhodnoslovanskih slovnicaх projicirala le grafično, saj cerkvena slovanščina ni poznala fonetične opozicije **ō** : **ō̄** in **ě** : **ē**. Tako so po grškem vzoru: **σοφόν** 'modro' (adj. sg. n.) : **σοφών** 'modro' (adv.) nastale v vzhodnoslovanskih slovnicaх oblike z **ο** : **ѧ**, npr. Smot. **тѣс** **сѣс** **или** **тѣс** **сѣс** (adj. sg. n.) : **дѣс** **ѧ** (adv.). To grško-vzhodnoslovansko grafično razlikovanje pridevniških in prislovnih oblik je prevzel v svojih izdajah (Misala 1741 in Brevirja 1791) šele Matej Karaman, medtem ko Levaković v brevirju teh zapisov še ne ločuje, tako da imamo npr. v Karamanovem brevirju (1791) zapis prislova **присно** [prysnō] z **ō̄**, v Levakovićevem brevirju (1648) pa isto obliko z navadnim **ο**: **присно** [prysno].

Večjo in opaznejšo vlogo imata grafema tako v vzhodnoslovanskih slovnicaх (**ѧ** in **Ѣ**) kot v Brevirju 1648 (**ѧ** in **Ѣ**) pri oblikovanju posameznih samostalniških končnic:

temu opravilu, so tiskanje novih izdaj bogoslužnih knjig zaupale Ivanu Paštriću, ki se je temu delu sprva upiral, saj se je zavedal svojega pomanjkljivega znanja cerkvene slovanščine, ponovno pa se je moral seznaniti tudi z glagolskim črkopisom. Ko je iskal najboljšo predlogo, se je med vsemi razpoložljivimi brevirji navdušil prav nad Levakovićevo izdajo, zato mu je to delo poslužilo kot vzorec pri urejanju in tiskanju brevirja. Z nasveti sta mu sicer pomagala dva ukrajinska študenta (Golub 1971: 381), kljub temu pa se Paštrić ni niti grafično niti jezikovno oddaljil od Levakovićeve predloge. Nov je le dodatek z oficiji svetnikov, ki so nastali med 1648 in 1687 (Golub 1971: 378).

Med Levakovičevimi in Paštričevimi izdajami liturgičnih knjig sta dve opazni razlikovalni posebnosti: izdaji misala se razlikujeta v zapisu title (̣ v Levakovičevem : ̣ v Paštričevem tisku), izdaji brevirja pa v rabi dveh titel (̣ in ̣) v Levakovičevem in samo ene title (̣) v Paštričevem tisku.

Pri prvi posebnosti gre za različno grafično rešitev enakih funkcij v obeh spomenikih, npr.

- okrajšave v besedi: Lev. Ռաբարի Պատրարանի բնագործը Յոսի
[Muka Gospoda našego İsa Ħa] : Pašt. Ռաբարի Պատրարանի բնագործը Յոսի
Պոտ [Muka Gospoda našego İsa Ħa];

– označitve mehkosti l' in n': Lev. **ԺԵՆԻՔ ԲԱՐԻՈՒՅԱՅ ԿԷՂՈՑ** [Dijakon polāžet kñigi] : Pašt. **ԺԵՆԻՔ ԲԱՐԻՈՒՅԱՅ ԿԷՂՈՑ** [Dijakon polāžet kñigi].

[illegible][illegible]

Vendar so to le manjša odstopanja od Levakovičevih predlog, katerim je Paštrič grafično in jezikovno zvesto sledil in štirideset ter petinsedemdeset let po izidu prvih rimskih izdaj ustvaril brevir in misal, ki sta nepretenciozna posnetka Levakovičevih glagolskih izdaj.

LITERATURA

- Vanda BABIČ, 1996: *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste iz 17. in 18. stoletja*. Ljubljana. Doktorska disertacija.
- Vanda BABIČ, 1996/97: Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgijskih tekstov iz 17. in 18. stoletja. *JiS* 42/2–3. 55–72.
- Radosav BOŠKOVIĆ, 1972: *Основи упоредне граматике словенских језика I – Фонетика*. Beograd.
- Stjepan DAMJANOVIĆ, 1984: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb.
- Ivan GOLUB, 1971: Rad Ivana Paštrića na izdavanju glagoljskih liturgijskih knjiga. *Slovo* 21. 377–387.
- Ivan GOLUB, 1988: *Ivan Paštrić – Ioannes Pastritius polihistor i teolog (1636–1708)*. Sabrana građa. Zagreb.
- Josip HAMM, 1963: Hrvatski tip crkvenoslovenskog jezika. *Slovo* 13. 43–67.
- Josip HAMM, 1971: Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima. *Slovo* 21. 213–222.
- Eduard HERCIGONJA, 1977: *Prinosi studiju ortografije srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova*. Zagreb (Radovi Zavoda za slavensku filologiju 15). 69–82.
- Marko JAPUNDŽIĆ, 1961: *Matteo Karaman (1700–1771) arcivescovo di Zara*. Excerpta e dissert. ad lauream. Roma.
- Slavko JEŽIĆ, 1944: *Hrvatska književnost od početka do danas*. Zagreb.
- Jernej KOPITAR, 1995: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič, prevedel Martin Benedik. Ljubljana.
- B. PANDŽIĆ, 1978: Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti. *Nova e vetera* 1/2. 85–112.
- Jovan RADONIĆ, 1949: Штампарије и школе римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку. Beograd (Посебна издања САН, књ. CXLIX).
- B. A. USPENSKI, 1987: *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. München.

SUMMARY

The influence of the East Slavic languages on Croatian Glagolitic books began with the publication of Levaković's missal (1631) and breviary (1648). The two publications greatly differ from each other, as the former is based on the Croatian Glagolitic graphic tradition (of the Protestant Glagolitic printing house in Urach), while the latter based its Cyrillic alphabet system on the Cyrillic alphabet with East Slavic orthographic norm after the second South Slavic influence. The Glagolitic graphic character system in the breviary of 1648 is adapted to the Cyrillic graphic system. This resulted in a host of new Glagolitic graphemes, which constituted a separate phonetic-morphological

system of East Slavic version of Old Church Slavic. Typical "East-Slavicized" graphemes in Levaković's edition of the breviary are: $\bar{x}$ [y] = Cyr. ѣ , $\check{x}$ [j] = Cyr. ѣ , $\bar{x}$ [ō] = Cyr. ѡ , $\check{x}$ [ě] = Cyr. ѣ , з [e] = Cyr. Ѣ , and special characters ѣ [í], ѣ [ń], ѣ [è], and $\check{x}$ [ì].

Ivan Paštrić's East-Slavicized editions of a breviary (1688) and a missal (1706) are not original, but, rather, they follow Levaković's Glagolitic editions of liturgical books and are based on the graphic and phonetic-morphological rules of the first Roman editions.